

комунікантів,приналежачих різним культурам. Исследование языковых закономерностей обнажает общие места и различия в культурных парадигмах, представляющие интерес не только для филологии, но и для других гуманитарных наук.

Бібліографічний список

1. Раренко М. Б. Когнитивная и языковая способность как детерминанта перевода //Языкознание. – М.: Иннон РАН, 2005. – С. 71.
2. Кузнецов А. М., Пешкова Н. П. Типология научного текста: психолингвистический аспект //Языкознание. – М.: Иннон РАН, 2003. – С. 107.
3. Герман А. И., Залевская А. А. Текст и его понимание //Языкознание. – М.: Иннон РАН, 2002. – С. 30.
4. Шкатова Л. А., Харченко Е. В. «Свое и чужое»: межкультурные коммуникации в полипарадигмальном аспекте. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2003. – С. 185.
5. Лузина Л. Г. Язык и национальная идентичность //Языкознание. – М.: Иннон РАН, 2005. – С. 74.
6. Горбачевская С. И. Фундаментальные аспекты прикладных лингвистических исследований //Языкознание. – М.: Иннон РАН, 2004. – С. 74.
7. Клименко О. К., Ласкова М. В. Грамматическая категория рода в аспекте гендерной лингвистики //языкознание. – М.: Иннон РАН, 2002. – С. 108.

Мозговий В. І.

ОСВОЄННЯ ЧИ СИСТЕМНА АДАПТАЦІЯ? ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ВЛАСНИХ НАЗВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Загальновідомо, що власні назви (ВН) – лише в другу чергу категорія лінгвістики. У першу чергу – це явище соціальне, яке впливає на зміст буття, соціальні або політичні колізії держави, дії і вчинки конкретних суб'єктів. Це продемонструвала ситуація по відношенню до власних назв в Україні (і не тільки в Україні!), що склалася після проголошення її незалежності.

Річ у тім, що більшість ВН за часів СРСР юридично існувала в російському варіантному оформленні. Як вони функціонували в українському чи іншому середовищі цікавило хіба що вчених-лінгвістів. Проте ця наукова абстракція перетворилася в гостру практичну проблему, коли ВН стали виконувати забуті, але цілком природні для них соціальні функції, пов'язані з національною, ставевою, географічною або історичною ідентифікацією конкретної особи, держави чи будь-якої адміністративної одиниці. Згадайте хоча б нещодавні вибори в Україні у 2006 році, на яких вирішили користуватися українською антропонімічною базою. Політики зі здивуванням виявили, що “переклад” власних назв призвів до часткової втрати електорату, а “правила” щодо написання звичайних слів для пропріальних імен у реальній юридичній і соціальній практиці не діють.

Сьогодні вже не тільки адміністративні, державні й політичні органи, а й кожний громадянин почали замислюватися над буттям “своїх” імен. Усе сильніше чути незадоволені голоси громадськості про несправедливе “переручування” топонімів і антропонімів іншомовного походження (яких у багатонаціональній Україні більшість). *Анни* не хочуть бути *Ганнами*, *Пікіни* – *Пікшними*, *Мясоедовы* – *М'ясойдовими*, *Миколи* – *Ніколяями*, а *Миколівни* – *Миколаївними*. Не зовсім зрозумілі для більшості паралельні варіантні форми вживання ойконімів типу *Николаев* (рос.) – *Миколаїв* (укр.), *Никитовка* (рос.) – *Микитівка* (укр.), *Столбовое* (рос.) – *Стовпове* (укр.), *Горловка* (рос.) – *Горлівка* (укр.) або *Константиновка* (рос.) – *Костянтинівка* (укр.).

І таких “мовних гомункулів” безліч у кожному з регіонів України. У сфері політики щодо власних назв ми відступили майже на два століття назад. Для нас знову стали актуальними проблеми Росії початку ХІХ століття, пов'язані з передачею іншомовних власних назв.

“До сего времени, – писав, наприклад, І. Бічурін, – в русских журналах и газетах китайские слова тонически были перелагаемы на русский язык весьма далеко от подлинного их произношения, отчего переводные статьи о Китае, по неизвестности собственных имен, оставались даже и для синологов недоступны, а читатели по заглавию только знали, что они читают статьи о Китае” [1, с. 617]. Ще категоричніше висловлювався з цього приводу І. Рильський: “Географические учебники, по большей части переделываемые с немецких, наполнены искажениями имен городов и местечек славянских; если бы хоть в скобках ставили настоящее имя, как оно произносится там славянскими туземцами, например *Лемберг* (*Львов*), *Аграм* (*Загреб*), *Эссек* (*Осек*) и т.д., но и того нет! Славянский мир, начинающий занимать любопытство всей Европы, остается совершенно неизвестным нашему юношеству, поучающемуся из учебных книжек всякого рода ошибкам историческим и географическим” (цитуються за статтею Я. Грота [6, с. 619]).

Ось чому ще в той час офіційний документ вимагав дотримуватися норм передачі іншомовних власних назв: “Параграфом 87-м Высочайше утвержденного окончательного Устава Общества, состоящему при Совете редакционному комитету вменяется в обязанность, между прочим, наблюдение за сохранением в изданиях Общества единства правописания в собственных именах географических” [5, с. 175].

Цілком логічно, що подібна комісія має бути створена і в сучасній Україні (назвемо її умовно Комісією зі стандартизації власних назв). Проте її створення – це найпростіший формальний акт, якому має передувати титанічна робота спеціалістів у цій сфері: мовознавців, географів, істориків, соціологів і етнографів. Інакше постійний дослідницький процес зі стандартизації закінчиться проголошенням адміністративного циркуляра щодо обов'язкових “правил” вимови і написання актуальних на сьогодні власних назв. При цьому ніхто не буде замислюватися над тим, що кожне ім'я – це чиясь власність, у якому зосереджена найістотніша й найточніша інформація про унікальний об'єкт, а отже, невміле користування правилами орфографії або орфоепії може призвести до руйнування і імені, і самого денотата, і, власне, національної історії (як це сталося з перейменуванням Маріуполя на Жданов, Луганська на Ворошиловград або “перекладом” Нікитського ботанічного саду на Микитський).

Не можна перетворювати *Чернухіне* (від істор. *чернь*) у *Чорнухіне* (Луганська обл.), *Красне Поле* (від істор. *красиве*) у *Червоне Поле* (Запорізька обл.), *Горловку* (на честь російського гірничого інженера Горлова) у *Горлівку* (Донецька обл.), *Красне* і *Победне* у *Червоное* і *Переможное* (Автономна Республіка Крим), як не можна із *Анни Кареніної* робити *Ганну*, із *Ніколя Баскова* – *Миколу*, *Владимира Путіна* – *Володимира* і, навпаки, із *Миколи Хвильового* – *Ніколя* чи з *Миколівни* – *Ніколаєвну*. Будь-які правила треба співвідносити з адресною або інформативною функціями власної назви: рос. *Святогорск* – укр. *Святогірськ* (чергування [о] з [і] підкреслює інформацію про Святі **гори**), але рос. *Углегорск* – укр. *Вуглегорськ* (чергування неможливе, бо в цьому випадку власна назва несе інформацію про рос. *город*);

Константинополь (селище на честь римського імператора Константина від гр. *поліс*), але *Тернопіль* (слов'янське *тернове поле*); *Авдіївська рада* (рада міста на честь *Авдія*), але *Єнакієвський металургійний завод* (завод у місті, названому на честь *Єнакієва*); пам'ятник архітектури у м. Києві *Золоті ворота* (перший компонент є власною назвою, що фіксується великою літерою, бо він втрагив лексичне значення і став виконувати адресну й інформативну функції), але станція метро *Золоті Ворота* (обидва компоненти втратили лексичне значення і перетворилися на власну назву – це фіксується вживанням великої літери для обох випадків) тощо.

Навіть цих прикладів достатньо для того, щоб зробити принциповий висновок: правила щодо написання власних назв (особливо власних назв іншомовного походження) можуть бути коректними лише у випадку додержання принципів передачі соціальної інформації, зосередженої в імені.

У найбільш загальному вигляді ці принципи можна сформулювати таким чином (більш докладно про це див. [8; 9]):

1. **Принцип недоторканної власності.** Він полягає в тому, що власні назви іншою мовою не перекладаються, а отже, будь-який переклад є актом перейменування, який має спиратися на рішення відповідних органів. Як правило, передаються лише фонетичні і структурні особливості української (чи іншої) мови, якщо вони не руйнують адресну або інформативну функцію, наприклад: *Приморськ, Углич, Новікова, Чичиков, Пивоваров, Красне, Демент'єв, Гур'єв, Писарев* (але *Малєєв*), а не *Пріморск, Углич, Новікова, Чічіков, Півоваров, Червоне* чи *Краснос, Демент'єв, Гур'єв, Писарєв* тощо.

2. **Принцип спільної або невизначеної власності,** який діє при інтернаціоналізації власної назви з прозорим значенням компонентів (але з яскраво вираженою адресною функцією). Переклад у цьому випадку стає єдиною можливим способом підкреслити загальносвітову значимість імені (*Северный Ледовитый океан – Північний Льодовитий океан, площаць Независимости – майдан Незалежності* (але *Североморськ, Владивосток*).

3. **Принцип національно-адресної ідентифікації,** який враховується:

– при передачі топонімів типу *Ворошиловськ* від російського прізвища *Ворошилов*) і *Васильків, Київ* (від *Василь, Кий*); при передачі закінчень у прикметниках на **-о** або **-е**: *Іваново, Домодедово, Внуково* (населені пункти Росії) і *Ханжонково, Мукачеве, Рівне* (населені пункти України); при варіюванні коренів **-поль- // -піль-**: *Севастополь, Маріуполь* (об'єкти, пов'язані з грецькою культурою) і *Добропілля* (місто, пов'язане зі слов'янською культурою) тощо;

– при відтворенні російських прізвищ типу *Толстой, Крамської* (рос. *Толстой, Крамской*) і українських типу *Чепурний* (рос. *Чепурной*);

– при пом'якшенні кінцевого [ц'] у власних назвах слов'янського походження: *Кравець, Швець, Кролевець* (але *Ліфиши, Клаузевіц, Кац*).

4. **Принцип статевої ідентифікації** при відмінюванні прізвищ:

– чоловічі прізвища, якщо вони вписуються в граматичну систему української мови, відмінюються завжди (**принцип “несталості”**): *Терлак Микола – Терлака Миколи, Шевченко Тарас – Шевченка Тараса, Навка Ілля – Навці Іллі* (але: *Олег Чанні – Олегу Чанні* тощо). При цьому у подвійних прізвищах відмінюються обидві частини на знак рівності окремих родів: *імені М. І. Тугана-Барановського; твори І. Нечуя-Левицького* тощо;

– жіночі прізвища відмінюються тоді, коли структура слова формально “підходить” під жіночий рід (**принцип “гармонії”**): *Сорока Тетяна – Сороці Тетяні* (але: *Красько Ніна – Красько Ніни; Сидаш Олена – Сидаш Олени*);

– при звертаннях вживається кличний відмінок із закінченнями **-у (-ю), -е** в іменниках чоловічого роду другої відміни (*Іваненку, Іване*) і **-о, -е (-є), -ю** – в іменниках першої і третьої відміни (*Варваро, Надіє, Лесю*).

5. **Принцип класифікаційно-родової належності** реалізується при відмінюванні географічних назв. Так, назви населених пунктів відмінюються (*до міста Києва, у місті Одесі* тощо), а назви залізничних станцій, портів тощо, що дублюють назви населених пунктів, – ні: *до станції Біла Церква, біля станції Житомир, від порту Миколаїв* тощо.

Названі принципи не вичерпують великої кількості теоретичних і практичних завдань, що стоять перед лінгвістичною наукою. Сьогодні ми знаємо, як поводитися з іншомовними ВН, яка природа апелювативних і онімних запозичень (вільна й облігативна), знаємо про основну (транскрипційну) і факультативну (узуальну) норму їх передачі (див. дисертаційні дослідження [2; 3; 4; 7; 10; 11]), але відчуваємо лише інтуїтивно, чим відрізняються норми передачі іншомовних онімних пластів від норм для власних назв іншомовного походження, вписаних в парадигму іншої культури.

Розкриття поняття “системна адаптація” стосовно нерідких за походженням власних назв та аналіз її етапів є на сьогодні чи не найбільш актуальною проблемою вітчизняної ономастики, бо історично переважна частина українського (російського) ономастикону за походженням є багатонаціональною. Від розкриття цієї проблеми залежить, які мовленнєві варіанти у мові титульної нації слід вважати правильними і підтримувати функціонування подібних норм, а які на сьогодні заважають розвитку і структуризації національного суспільства.

Мова як ідеальна система, розвиток і функціонування якої контролюється у сучасному суспільстві діяльністю наукових і державних інститутів, має попереджувати й оцінювати появу мовленнєвих варіантів, прописуючи науково обґрунтовану норму.

З цього погляду вряд чи виправдане, наприклад, уживання в Донецькій області українських варіантів *Угольщик і Вугляр, Красний Октябрь і Червоний Жовтень, Андріївка і Андрієвка, Гольмівське і Гольмовське, Пески і Піски, Докучаєвськ і Докучаївськ, Єнакієве і Єнакіїве, Никольське і Микільське, Отрадне і Відрадне, Харцизьк і Харцизьк, Новополь і Новопіль, Константинополь і Костянтинопіль, Робочі Горооди і Робітничі містечки, Времіне і Времівка, Веровка і Вірівка, Никитівка і Микитівка* тощо. У цих випадках другий варіант не відповідає ані статусу власних назв (з відсутнім лексичним значенням і появою адресної чи інформативної функції), ані принципам передачі власних назв українською мовою, ані можливістю системної адаптації власних назв іншомовного походження.

Зовсім інша справа з узуальним уживанням форм *Макіївка* (від первинного *Мокій*) і *Старобешівська ГРЕС* (хоча у складі цієї назви тюркські елементи *беш-* “п'ять” і *йов-* “будинок”). Очевидно, що ці оніми пройшли етап системної адаптації, вписалися в сучасний український (російський) контекст, позбулися первинної іншомовності і стали сприйматися як те, що вже не належить до імені *Мокій* або до тюркського *будинок* (тюркський корінь *-йов* став сприйматися як російський суфікс *-ев*, що й підтверджується його українським варіантом *-ів*). Історико-етимологічні помилки перестали бути такими, бо вони у сучасному контексті відображають зовсім іншу інформацію. На жаль,

прикладів правильного вживання власних назв і наукового поводження з відповідними денотатами не так вже й багато в усіх областях України.

Здається, ми знову знаходимося на початку, хоча це не зовсім так. Ми пройшли найважливіший для нашого суспільства етап. Розвиток теоретичної ономастики, зокрема у сфері іншомовної топонімії і антропонімії, дозволив вписати європейський простір у слов'янський контекст.

Наразі треба розібратися у власній природі свого імені, усвідомити самих себе і врешті-решт стати рівноісторичною складовою загальносвітового процесу. Проходження першого етапу розвитку ономастичної науки щодо процесів освоєння іншомовних власних назв російською і українською мовами дозволяє зосередити увагу на другому етапі – формуванні і формулюванні норм передачі вітчизняних топонімів і антропонімів різномовного походження, які вписалися у слов'янський простір і пройшли шлях системної адаптації. Цього вимагає не тільки і не стільки лінгвістика, скільки сучасне суспільство, розвиток якого стримує поверхове уявлення про абстрактну значимість власної назви, слова і мови взагалі.

Статус ономастики у цьому контексті підвищується і зростає, бо вона накопичила достатню кількість теоретичних знань для переходу в іншу парадигму: формування практичної площини подальших досліджень у сфері політики щодо норм існування і передачі власних назв. Можливо, це й стане перспективною базою для мовознавчого вибуху у сфері національно-мовної політики.

Література

1. Бичурин И. Замечания на статью Г. Менцова Л. Л. "О состоянии первоначального обучения в Китае." // Журнал Министерства народного просвещения, май, отд. VII, 1840. – С. 14-16.
2. Бойчук І. В. Адаптація французьких онімів в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – Донецьк, 2002. – 20 с.
3. Бражник Л. М. Процессы освоения немецких топонимов в русском языке XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – Горьковка, 2006. – 223 с.
4. Воронова И. А. Адаптация английской топонимической лексики в русском языке XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1985. – 253 с.
5. Григорьев В. В. О правописании в деле русской номенклатуры чужеземных местностей и народов. // Географические известия, 1850, вып. 2. – С. 175-201.
6. Грот Я. К. Заметка о географических названиях вообще // Журнал Министерства народного просвещения, 1867, ч. СХХХVI, ноябрь, отд. 2. – С. 617-668.
7. Демьянов В. Г. Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века. – М.: Наука, 1990. – 159 с.
8. Мозговий В. І. Власні назви і мовна політика // Загальні питання філології. Зб. наук. праць. В 2-х тт. – Т. 2. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 52-56.
9. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 592 с.
10. Мозговой В. И. Освоение иноязычной топонимии в русском языке XVII в. (на материал "Вестей-Курантов"): Дисс. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1981. – 260 с.
11. Пичугина О. А. Процессы освоения топонимических галлицизмов в русском языке XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1990. – 260 с.

Моїсєєва Ф. А.

КОНТЕКСТНИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЕВОГО АКТУ ОЦІНКИ

Дослідження мовленнєвих актів оцінки (далі – МАО) потребує виокремлення різних аспектів, за якими МАО вивчається в системі прагмалінгвістики. Певні аспекти відіграють різну роль у конкретному оцінному висловлюванні, а головну з них посідає, на думку багатьох вчених (Н. Д. Арутюнова, О. І. Падучева, Д. Франк, Р. І. Павіленіс, П. В. Бондарко, С. А. Васильєв, В. М. Качук, М. В. Нікітін, Ю. І. Дяченко, Г. В. Колшанський, Л. М. Медведєва та ін.), контекстний аспект, тому що від нього значною мірою залежить і змістовна складова МАО і його лексична форма.

Проте в сучасній лінгвістиці розуміння контексту не набуває однозначного визначення. Так, згідно з позицією Д. Франка, будь-яке висловлювання в мовленнєвому акті (долі – МА) повинно розглядатися у двох аспектах 1) у якому відношенні воно знаходиться до попереднього висловлення; 2) як воно змінює контекст наступного висловлення [1, с. 367]. Цим положенням підтверджується необхідність звернення до контексту, в якому вживаються МАО, причому контекст повинен розглядатися в аспектах вербальному, історичному, соціальному, культурному тощо [2, с. 380]. М. В. Нікітін вважає, що вплив контексту на формування змісту висловлення в МА відбувається завдяки існуванню спеціальних лексем, які визначаються як актуалізатори чи нейтралізатори. Невикористання таких лексем породжує невизначеність комунікації та може привести до невірної інтерпретації змісту мовленнєвого акту [3, с. 120]. Ю. І. Дяченко розглядає контекст у статичному та в динамічному планах. У першому аспекті контекст надає чи змінює смисл оцінних висловлювань, а в другому – зміст оцінних висловлювань залежить від семантико-синтаксичної взаємодії компонентів предикативних елементів [4, с. 10].

Д. Х. Баранник відмічає, що з прагматичного погляду, мовленнєвий акт займає місце основної одиниці комунікації [5, с. 5]. Внаслідок існування контекстного впливу, оцінний мовленнєвий акт набуває категоріальних значень «добре/погане», «реальність/нереальність» «визначеність/невизначеність», «достовірність/недостовірність» та інших. Як зауважує Н. Д. Арутюнова, прагматичне значення висловлення в мовленнєвому акті завжди контекстно зумовлене та знаходиться у положенні додатковості до основного поняття МА [6, с. 7].

Ми поділяємо точку зору А. С. Васильєва, що контекст зумовлює порозуміння між комунікантами, тому що не можна відобразити всі аспекти оцінки виключно мовними засобами. «Звичайна функція контексту полягає в тому, що він дозволяє уточнити зміст висловлення, відновити пропущені частини і тим самим зробити його зрозумілим для адресата» [7, с. 99]. В такий спосіб він, виступаючи як утворення з менших одиниць, виявляє себе системним феноменом [8, с. 176].

У зв'язку з цим вважається актуальним дослідити значення окремих мовленнєвих одиниць у МАО через їхні семантичні зв'язки з мовленнєвим оточенням. Емпіричним матеріалом для розвідок обрано твори англійських авторів.

Вивчаючи МАО в художніх творах можна бачити, що великого значення у створенні контексту в них набуває позиція автора, або будь-якого персонажу твору. Автор створює кожне оцінне висловлення в художньому тексті. Мовник може висловлювати своє чи передавати чийсь оцінне значення. Ускладнюючим чинником у багатьох випадках стає позиція наратора (оповідача), який учиняє впливову дію на зміст МАО, що висловлюються персонажами. Однак, оскільки створення контексту залишається за автором, тому мовний контекст відбиває ту мету, заради якої складається текст художнього твору.

Контекст може зумовити набуття оцінного значення будь-яким словом. Розглянемо деякі приклади з твору С. Моема «Місяць та грощ»: